

РОЗДІЛ 2. ІСТОРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-237-4-4>

Микитюк С. О.,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри суспільно-правових дисциплін
і менеджменту освіти
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди,
м. Харків*

Микитюк В. О.,

*кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін, господарського
та трудового права імені професора О. І. Процевського
Харківського національного педагогічного університету
імені Г. С. Сковороди,
м. Харків*

ДЕРЖАВА І ПРАВО ЯПОНІЇ В ПЕРІОД ФОРМУВАННЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ (РІЦУРЬО КОККА)

Анотація. Робота присвячена одному з найцікавіших періодів історії Японії – створення і функціонування держави ріцурьо кокка (правова держава). Держава як суспільний інститут є історичним феноменом, а держава, яка була створена на основі законів у VIII ст., була і залишається феноменом стародавньої історії. Особливістю держави ріцурьо кокка було чітке визначення ролі імператора (який ототожнювався із самою державою), впливом родинних груп на владу імператора і реалізацію функцій держави (охоронна, військова підтримка, зберігання казни), створення центрального апарату влади і розподіл повноважень між

міністерствами, формування чиновницького апарату на професійній основі, чіткий адміністративно-територіальний поділ, судово-адміністративний порядок розгляду справ, яка створює своєрідну модель правової держави азійського типу, що сформувалася за конкретними культурно-історичними умовами.

Вступ

Японія – країна з багатим історичним минулим, яка продовжує цікавити сучасних науковців. Проблема дослідження особливостей стародавньої історії Японії пояснюється відсутністю писемності і письмових джерел, які б підтверджували або спростовували різні події, пов'язані з утворенням держави і її основними інститутами. Але цікавим є факт, що Японія на етапі формування державності змогла утворити державу ріцурьо кокка – правову державу, яка є далекою від сучасного розуміння «правова держава», але є дуже своєрідною, цікавою і цілком автентичною.

Дослідження історії Японії різних періодів значно активізувалися у ХХ ст., коли з'явилося багато праць, перекладених джерел із мови оригіналу, але ці публікації видавалися переважно в зарубіжних країнах. Українські науковці висвітлюють лише окремі аспекти, пов'язані з історико-правовими подіями тогочасної Японії.

Робота присвячена одному з найцікавіших періодів стародавньої Японії – початок V ст. і до XII ст., який умовно можна поділити на період формування і створення японської державності – держава Ямато (з V–VII ст.), і активна фаза запровадження нових реформ після перевороту Тайка, що заклало основи функціонування правової держави (ріцурьо кокка), що надалі стало основою для створення централізованої держави з оригінальною національною японською культурою.

Процес створення правової держави (ріцурьо кокка) розпочався з перевороту Тайка (645 р.), коли були запроваджені реформи адміністративного, управлінського, економічного спрямування, які призвели до того, що держава стала власником землі, запровадивши надільну систему, визначилася з механізмом управління і укріпила буддизм як основну державну релігію. Держава ріцурьо змогла проіснувати до XII ст., коли до влади прийшов самурайський стан і встановив Камакурський сьогунат.

У роботі акцентована увага на процесі становлення правової держави (ріцурьо кокка), особливостях внутрішньої будови держави – імператорська влада, механізм управління державою,

система рангів, яка визначала соціальне становище людини, особливо на те, як важливі елементи функціонування держави відображалися і закріплювалися тогочасними джерелами.

1. Формування японської державності у V–VII ст.

Проблема періодизації історії Японії обговорюється в різних працях науковців і має суттєві відмінності, але 23-томна праця «Історія Японії» розглядає стародавню історію через такі категорії, як «дикість» – VIII тис. – IV ст. до н.е. (ранній і пізній період, включаючи неолітичну культуру «дзьомон»), «варварство» – III ст. до н.е. – III ст. н.е., ранній залізний вік – друга пол. III – кінець IV ст. (курганний період), характеризується боротьбою між землеробськими общинами, «цивілізація», або пізній залізний вік – початок V ст. – кінець VII ст. – починаючи з перших п'яти царів Ямато [1, с. 13–14].

Так, курганний період, який поділявся на ранній і пізній, характеризувався відмінністю у способі життя, похованнях, уявленнях про майбутнє життя. У пізній період наявність значних погребальних споруд курганного типу (найбільший курган мав діаметр більш ніж 200 м, а периметр погребального спорудження «імператора Нінтоку» становить 486 м) свідчила про важливі зміни в суспільстві, будівництво яких було неможливим без посилення соціальної диференціації, контролю над населенням і появою державних структур [2, с. 62].

Історико-правові дослідження свідчать, що процес становлення японської держави відбувався з племінного союзу Ямато, який розташовувався в центрі острова Хонсю [1, с. 14]. Царі Ямато підкорювали місцевих голів землеробських общин, засновуючи на завойованих землях власні володіння (агата) і називаючи начальників общин «голова агата» (агата нусі). Можна говорити про процес «агатизації» більш дрібних землеробських общин і перетворення їх на володіння племінного союзу Ямато.

Із часом племінний союз Ямато приєднав й інші території Ідзумі і Каваті, що призвело до утворення союзу дрібних держав, правителі яких були пов'язані кровноспорідненими відносинами. Крім того, в царя з'явилася власна земля, виникла власність на врожай. Жертвоприношення рисом поступово перетворилися на постійно стягуваний податок сільськогосподарськими продуктами, також члени общини платили податок виробами

ремесла і несли трудову повинність. Трудова повинність широко використовувалась під час спорудження могильних курганів і проведення іригаційних робіт.

Поступово посилилася соціальна і майнова диференціація. Так, була запроваджена система рангів, які розділялися на вищі і нижні. До вищих належали «кімі» – вихідці із царського дому, до нижніх – «інагі», повітовий начальник, який відповідав за постачання рису, і ранг «сугурі», що отримували сільські старости. Ранги визначали соціальне становище людини в суспільстві. Присвоєння і позбавлення рангу було прерогативою центральної влади.

Система соціальних рангів тісно була пов'язана з патріархальними групами («удзи»). «Удзи» – не рід, не природно створена соціальна організація, а сімейна група, де головну позицію займала впливова родина, що включала не лише кровних родичів, але і тих осіб, які не були з нею у родинних зв'язках [3, с. 29].

Приблизно з V ст. свої позиції закріпила сімейна група Сога, яка зосереджувала у своїх руках охорону царської казни, всіх трьох скарбниць (релігійно-ритуальної, внутрішньої і великої). Поступово сформувався чиновницький апарат, посилилась царська охорона.

В адміністративно-територіальному управлінні відбувся перехід від областей агата до провінцій куні. Провінція стала адміністративною одиницею стягування трудової і військової повинності. Загальна кількість провінцій досягла 120. Кожна провінція поділялася на 10 повітів, які спочатку мали назву «агата», а потім «корі» [3, с. 30].

Керуючі провінціями були зобов'язані направляти своїх родичів до двору як наближених царської сім'ї для несення служби при дворі. Провінційні керуючі були повновладними місцевими правителями, намагалися позбавитися царського контролю і іноді піднімали заколоти [3, с. 31].

Сепаратистські тенденції провінційних керуючих призвели до створення у провінціях опорних пунктів центральної влади (міяке), що були військово-стратегічною територією царя, з якої могло відбутися придушення опору. Ця територія стала великою земельною власністю царя, яка передавалася у спадок.

Міжусобна боротьба відбувалася і в центральній владі. Між сім'ями Сога і Отомо боротьба розгорілася біля 531 року, перемогу отримали Сога, які намагалися посилити контроль над провінціями. Сога ще більше впорядкувалися і фактично контролювали правлячий рід до середини VII ст. Механізмом такого контролю

було цілеспрямоване укріплення родинних зв'язків шляхом видачі дочок роду Соґа за представників правлячої династії, а діти, які народилися внаслідок такого шлюбу, ставали правителями. Соґа вдалося привести до правління царя Киммей, який посилив інститут охоронців і санкціонував сповідання буддизму, протиставивши його синтоїзму [4, с. 32]. Посилилась і влада Соґа завдяки контролю над чиновниками, які керували міяке (земельною власністю царя в провінціях) і керуючими провінцій.

Цар Киммей став відомим проведенням першого придворного перепису, в результаті якого всі, хто був занесений до списків, стали власністю царя, «казенним людом», що сприяло більш точному стягуванню податків і повинностей [3, с. 33]. Селянські двори утворювали сімейну общину або «домову общину», яка була зобов'язана сплачувати податок рисом, поставляти до двору вироби з ремесла і відбувати трудову повинність.

За часів правління Киммей починає розповсюджуватися буддизм. Так, роди Мононобе і Накатомі виступили проти нової релігії, а рід Соґа підтримали її ідеї. У поширенні буддизму була зацікавлена правляча верхівка, частину якої становили іммігранти (з Кореї, Китаю). Крім того, положення буддизму дозволяли правлячому дому Ямато зміцнити свою легітимність і протистояти політиці місцевих еліт, спрямованої на перерозподіл владних повноважень.

Зміцнившись економічно, зосередивши у своїх руках адміністративно-господарські функції, Соґа спробували захопити і політичну владу, що призвело до вбивства правителя і проголошення нової правительці Суйко з регентом принцем Умаядо, який є більш відомим під ім'ям Сьотоку Тайсі (Сьотоку – найвища конфуціанська чеснота, а тайсі – титул наслідного принца).

Суйко і Сьотоку-тайсі укріпили чиновницький апарат, продовжували здійснювати адміністративно-територіальне управління через керуючих провінцій, офіційно оголосили основне селянське населення «казенним людом» (комін) [3, с. 34]. Сьотоку-тайсі намагався підняти авторитет своєї країни шляхом зміни у назві «Корінь Сонця» або «Ніхон», де народжується і звідки сходить сонце, після чого оголосив себе «Небесним государем» (тенно) або імператором [3, с. 35].

До надбань Сьотоку-тайсі зараховують «Закон з 17 статей» 604 р., але деякі науковці не погоджуються з цією думкою і датують його появу значно пізнішим періодом [3, с. 59; 1, с. 116],

зазначаючи, що норми Закону закріплювали політичний устрій, який був створений у результаті проведення реформ Тайка.

Наприкінці правління Соґа спостерігалось погіршення економічного становища держави разом із сильними стихійними лихами і епідеміями, невиконання вимог селян про виділення їм землі, небажання звільнити від залежності податне населення – викликало різке погіршення внутрішньополітичної обстановки у країні [3, с. 47].

З часом противники Соґа об'єдналися, організували заколот, в результаті рід Соґа усунули від політичної влади. На престолі опинився Кару під іменем Котоку, роки правління якого (645–654 рр.) отримали назву «Великі зміни» (Тайка). Під «Великими змінами» розумілися реформи Тайка, згідно з якими замість раніше існуючого племінного союзу було створено державу за тайським зразком. Крім того, вводилась китайська система позначення років правління імператорів, за якими почали вести офіційне літочислення [3, с. 46]. Однак, на думку дослідників японської історії, події 645 р. – це лише переворот, а реформи Тайка – ціла серія півстолітніх заходів, викликаних внутрішніми і зовнішніми факторами [3, с. 46–47].

Японська історіографія пов'язує реформи Тайка з імператорським декретом 646 р., в якому декларувалось скасування приватних володінь і категорії приватно залежного населення, земля оголошувалась власністю держави, піддані отримували земельні наділи, а для утримувачів наділів встановлювалися повинності трьох видів (трудова повинність, податок поземельний і податок із виробів ремесла), скасовувалась попередня політична система, заснована на пануванні місцевих родинних груп [5, с. 46].

До основних положень реформ можна зарахувати: частковий перепис податкових дворів (ко) як підготовчий захід до введення надільної системи; кожен селянський двір отримував у тимчасове користування орну землю відповідно до кількості членів сім'ї, починаючи з 6-річного віку; кожні 6 років відбувалися переділи землі відповідно до змін кількості податних осіб у сім'ї; запроваджувалися обов'язки членів п'ятидвірок (гоко) – слідкувати за пересуванням людей у районі їх розташування і доповідати владі; нести повну відповідальність за членів п'ятидвірки; виховувати дітей злочинця, засудженого до страти; доповідати про порушення або злочини, що вчинили члени п'ятидвірки; допомагати постраждалим від крадіжки і сім'ї убитого; підтримувати гарний

стан доріг і розводити тутові дерева; надільне селянство мало сплачувати державі зерновий податок і податок виробами ремесла, головним чином тканинами. Окрім продуктової ренти, селяни працювали на користь держави до 100 днів на рік. Відмова від наділу або його покидання каралися, бо це зменшувало податки і збори [3, с. 51].

Тяжке становище селян ускладнювалося військовою повинністю, при якій кожен третій чоловік у сім'ї (з 689 р. – кожен четвертий) підлягав рекрутському набору, йому необхідно було відслужити три роки як прикордонний вартовий. Але мобілізовані були зобов'язані екіпіруватися і харчуватися самостійно, тому для селян призов на військову службу навіть одного члена сім'ї був рівнозначний розоренню.

Після проведення реформ усталилося нове найменування країни – Японія (Ніхон), яке стало використовуватися зарубіжними країнами – Корея (620 р.), офіційно використано у грамоті одного з корейських царств (670 р.), в китайському посланні (672 р.).

2. Держава ріцурьо кокка у VIII–IX ст.

Особливість японського суспільства полягала в тому, що контроль над селянами і формування станів здійснювала держава за допомогою власних інститутів і законотворчої діяльності. Так, аграрні відносини, питання землеволодіння закріплювалось у Зводі «Законів Тайхо» (Тайхорьо) 701 р., складеному з 30 кодексів, прийнятому під час правління імператора Момму (697–707 рр.) [КУз., с. 51]. Але перша редакція кодексу (701 р.) була майже повністю втрачена і у 718 році була видана об'єднана версія з кодексом «Йоро рьо» під назвою «Тайхо Йоро рьо», яка і стала найважливішою пам'яткою раннього японського права. На думку М. Вороб'єва, назву Кодексу можна дослівно перекласти як «Адміністративний кодекс років правління під девізами Тайхо (701–703 рр.) і Йоро (717–723 рр.)», у ньому відображено особливий етап державного розвитку країни Японії у VIII–X ст. [6, с. 3].

Поряд з «Тайхо Йоро рьо» існував кодекс «Тайхо Йоро ріцу», який зберігся в невеликій частині і закріплював положення кримінального (яп. ріцу) права.

Введення в дію Кодексів відкрило епоху так званої «правової держави» на Японських островах (рицурьо кокка) – державу, засновану на положеннях кримінального і адміністративного (цивільного) права. Для того, щоб положення кодексів

не вступали у гострі протиріччя з життям, їх поступово корегували, але не вносили виправлень до основного тексту. Зміни відбувалися у формі видання доповнень до законодавства (кяку) і керівництва з їх застосування (сікі), які періодично об'єднувалися в окремі збірники [5, с. 98].

Важливим у правовій державі (ріцурьо кокка) було беззаперечне існування влади імператора. Історія імператорської влади в Японії – це історія тісної взаємодії між імператорським двором як символом державної влади та конкурентними між собою феодалними елітами, які прагнули бути якнайближче до символічного авторитету й сакральної святості, традиційно асоційованої персонально з особою імператора [7, с. 107]. Отже, зосередження в одних руках різних адміністративних функцій, які виконував імператор, спричиняло гостру боротьбу між родами за вплив на нього.

Після перевороту Тайка юридично сформувалася влада нових господарів, у більшості з яких були нащадки голів родинних груп, вони склали нову аристократію і закріпили за собою всі економічні і політичні привілеї. Так, серед придворної аристократії на першому місці знаходилась група Накатомі, з давніх часів пов'язана із синтоїстським релігійним культом і тому мала великий вплив. Голова цієї групи Каматарі брав участь у перевороті Тайка і став фактично однією з найвпливовіших осіб у країні. Йому була надано фамілію Фудзивара (у 669 р.). Його нащадки закріпили за собою керівне становище, зосереджуючи в руках найбільш важливі посади [3, с. 60].

Фудзивара стали настільки впливовими, що зобов'язали імператора брати дружин лише з їх сімейної групи, добилися місця регента при малолітньому імператорі (858 р.), а трохи пізніше, наприкінці IX ст. захопили і пост канцлера при правителі, встановивши правління регентів-канцлерів (скорочено секкан). Фудзивара орієнтувалися на державні посади, які заміщувалися їх родичами, на рангові і посадові наділи з приписаними селянськими дворами, тобто на надільну систему [3, с. 60].

Отже, імператорська влада в Японії перебувала під прямим впливом родів, які здійснювали і контролювали основні функції держави. Укріпленню ж імператорської влади сприяли перші літописи: «Записи про вплив давнини» («Кодзики», 712 р.) і «Аннали Японії» («Ніхон сьокі», скорочено «Ніхонгі», 720 р.), які зображували імператора потомком богині Аматарасу – головного

божества синтоїстського пантеону. У літописах зафіксовані стародавні міфи, оповіді і легенди. Міфи були засновані на усній традиції імператорського дома і тісно пов'язаних із ним сімей [3, с. 62].

Важливою подією стало затвердження принципу первородства при наслідуванні престолу, влада переходила старшому повнолітньому прямому здоровому нащадку чоловічої статі від головної дружини (або з такими якостями міг бути прийомний син), що зміцнювало владу імператора і закріплювало процедуру її передачі.

Резиденцією імператора була столиця Японії, спочатку місто Нара (710–784 рр.), потім Хейан (794–1192 рр.), в якій і розташовувалися вищі урядові органи. Столиця була розділена на два рівних сектори (лівий і правий), ними керували дві столичні управи – ліва і права.

Імператор мав певні титули, які використовувалися залежно від ситуації. Так, тенсі – при богослужіннях, тенно – у наказах, котей – у посланнях за кордон, хейка – у петиціях, дайдзьо тенно – при зреченні.

Веління імператора фіксувалися в імператорських едиктах, які розрізнялися за зверненням імператора до посланців іноземних держав за великими (ст. 2 Закон XXI), другорядними справами (ст. 3), за внутрішніми великими, наприклад обрання спадкоємця (ст. 4), середніми (ст. 5), наприклад, призначення головного міністра, малими справам (ст. 6), наприклад, пожалування 1-5 рангів [8, с. 58].

За загальним правилом, у складанні проекту едикта брали участь сім вищих посадових осіб у ранзі міністрів і старших державних радників, які всі візували проект. Після його затвердження імператором едикт скріплювали печаткою, робили копії, оголошували і вводили в дію.

Імператорський указ вважався нижчим за ієрархією (від едикта), але процедура підготовки була аналогічною, готували проект указу три міністра. Установи були зобов'язані виконувати негайно укази, які були офіційно оформлені, і доповідати про їх виконання. Оголошували указ ті посадові особи, до відома населення якого необхідно було донести його зміст. Так, сільські і селищні старости були зобов'язані оголосити і роз'яснити указ у селах і селищах. Імператорський указ вважався основним документом у державних справах. Інші державні інстанції, як Державна рада, міністерства, управління, діяли лише на виконання положень указу.

Важливим елементом функціонування імператорської влади був «Задній палац» або «Середній палац», там, де жили дружини і матері імператора, що в Кодексі відображалося як «внутрішні покої» або особисті апартаменти. Чітко визначалися розряди, число і ранг дружин (окрім головної) і наложниць. Координацію функціонування «Заднього палацу» здійснювало 12 установ у ранзі управлінь, до яких належали: управління справами, архівне, збройне, аптекарське, столове управління та інші [6, с. 23].

Усе життя імператорського палацу було підпорядковано етикету (Закон XVIII Кодексу – про етикет і обов'язки). Так, ст. 9 Кодексу зазначала «порядок свят, правил жертвопринесення богам, характер обрядів і церемоній, процедура великого очищення – все це регулюється особливими інструкціями» [8, с. 26]. Наслідком порушення етикету було покарання. Так, чітко регламентувалися події, пов'язані із вступом на престол, період посту, жертвопринесення, проведення свят та інші. Під час звернення до імператора навіть близькі особи були зобов'язані називати себе, чоловіки – васалами (син), жінки – наложницями (сьо). Під час звернення до імператриць слід було називати їх «ваша величність» (денка). Під час від'їзду або повернення імператора всі чини, починаючи з 5-го рангу і вище, не зайняті на службі, мали бути його проводжати або зустрічати і т.п.

Формування японської державності супроводжувалося процесом створення офіційної ідеології. Для цього використовувалися традиційна японська релігія синто (синтоїзм) і ввезений із континенту буддизм, конфуціанство і пов'язані з ним китайські суспільно-політичні концепції. Так, синтоїзм – стародавня релігія у вигляді фетишизму, магії, тотемізму, обожнювання сил природи і поваги до культу предків. Це була місцева релігія, яка мала в кожному районі певні специфічні особливості. Буддизм спочатку сприймався японцями примітивно, як магія, подібно до синтоїзму. До буддизму зверталися під час хвороб, стихійних лих. Тому спочатку релігії співіснували. Поступово синтоїзм почав освячувати радісні події життя – народження, весілля, проведення сільськогосподарських робіт, а буддизм – сумні, тобто смерть. Буддизм заперечував реальність існуючого світу і стверджував істинність потойбічного світу. Буддизм був вигідною релігією для імператора і його верхівки, бо ратував за бездіяльність, відмову від життя як необхідну умову досягнення блаженства у потойбічному світі. Буддизм проповідував рівність усіх перед Буддою, що давало

надію на припинення боротьби між родинними групами. Буддизм став ідеологічною основою концепції «універсальної держави», яка будувалася на той момент.

Особливістю правової держави (ріцурьо кокка) було створення центрального апарата управління з чітким підпорядкуванням. Так, існувала Рада у справах духів неба і землі, тобто синто (Дзингикан). Раду очолював чиновник 4-го молодшого рангу з помічниками. Вони здійснювали вищий нагляд за всіма моліннями у синтоїстських храмах, за діяльністю членів кліра усіх категорій, незалежно від місцезнаходження, за жрецькими, служками, за селянами, які були приписані до храмів, за шаманками і танцівницями, за віщунами. Рада у справах духів неба і землі займала ізольоване, але високе становище. Вона нікому не підпорядковувалася, їй не підпорядковувалися світські установи, але Рада займала місце на чолі ієрархії відомств [6, с. 12].

Слід зазначити, що здійснення нагляду за синтоїстськими храмами було регламентовано Кодексом і встановлювало лише перелік, строки і порядок проведення свят, молінь і обрядів і менше – діяльність синтоїстських храмів і жрецтва.

Положення щодо буддизму регламентувалися окремим Законом, в якому порушення буддійським духівництвом деяких урядових постанов каралось кримінальним покаранням (за зберігання і читання заборонених книг, вбивство, насилля, злочинство). Представники духівництва, які підлягали тяжкому кримінальному покаранню, попередньо розстригалися. Встановлювалося і дисциплінарне покарання – епитим'я для монастирських начальників за недонесення у строк органам влади про зняття монахом або монахиною з себе сану, пияцтво, вживання неканонічної їжі, особливо м'яса. Епитим'я полягала у здійсненні справ «угодних Будді» – перепис сутр, прикрашання буддійських статуй, приведення в порядок храмових будівель, прибирання приміщень [6, с. 29]. Буддистським монахам заборонялося відвідувати жіночі монастирі (окрім відвідування хворих для проведення обряду очищення з дозволу настоятеля), клірикам – мати будинки, сади, майно (окрім особистого), торгувати, займатися лихварством, під час свята – жертвувати, а монахам – приймати рабів, скот, зброю.

Вища центральна і світська влада зосереджувалася в Державній Раді (Дадзьо-кан), яка очолювалася старшим міністром або канцлером. Він вважався наставником імператора у справах

управління, і тому він мав бути зразком для інших, забезпечувати державі мир, спокій і гармонію як з естетичними, так і з натурфілософськими початками. Дійсно, що було важко знайти людину для цієї посади з відповідними якостями, тому ця посада могла тривалий час залишатися вакантною. Крім того, ст. 2 допускала, що посада може залишатися вакантною, а вся повнота виконавчої влади покладалася на міністрів (або віце-канцлера), лівого (старшого) і правого (молодшого), до повноважень яких належали такі: слідкувати за державними справами і за їх законністю; відповідати за повсякденні справи у Державній раді; призупинити рішення цензора (який підпорядковувався імператору), якщо вважали їх неправильними, до рішення Ради по суті справи [6, с. 12–13].

Державна рада розробляла загальні напрями державної політики внутрішнього і зовнішнього життя країни. Відповідні рекомендації передавалися для виконання міністерствам. Директиви Ради розповсюджувались як на справи центрального уряду, так і на функції місцевої і провінційної влади. Рада розробляла правила аудієнції при дворі для чиновників вищих рангів, пожалування придворних рангів, призначення на посади. Рада наділяла приписними дворами, готувала амністії і помилування, слідкувала за уніфікацією міри і ваги і т.п. Штат Державної ради нараховував 230 осіб, з яких 38 мали ранги [6, с. 13].

Державна рада мала право складати доповідну, яка подавалась імператору, потребувала його резолюції і після підписання мала силу наказу. Доповідні були різних категорій: велика, якщо доповідалося про великі релігійні свята, порушення державного бюджету, затвердження вироку на довічне заслання, позбавлення постів і чинів, зміна адміністративно-територіального поділу, мобілізація військ; середня, якщо містила прохання затвердження рішення Державної ради; мала містила доповідь начальника будь-якого управління [6, с. 81]. Особливість доповідних полягала у тому, що вони звинувачували особу в порушенні закону і містили прохання про порушення справи. Заборонялися прямі доповіді трону через голову вищестоящої інстанції, якщо справа не була секретною або не мала відношення до вищестоящої інстанції.

У складі Державної Ради (Дадзьо-кан) були власні виконавчі органи – ліве та праве управління справами. Кожне з управлінь мало у своєму підпорядкуванні чотири міністерства: лівому управлінню

підпорядковувалося міністерство центральних справ, цивільної адміністрації, народних справ і церемоній, правому – військове, юстиції, фінансів та імператорського двору [7, с. 109].

У підпорядкуванні Державної ради був Цензорат, або Палата цензорів (Дандзьо-дай). Президент палати слідкував за «чистотою звичаїв і норівів», призначав розслідування морально-етичних правопорушень, доповідав про результати імператору [9, с. 20]. Палата цензорів мала право на подання особливих доповідних імператору.

Органами виконавчої влади були міністерства (сьо), їх було вісім. Одним із центральних було Міністерство Загальних (центральних) справ. Міністр, що очолював міністерство (Тюму-сьо), перебував у світі імператора і мав обов'язки щодо подання імператору рекомендацій за поточними палацовими справами і етикетом, редагування проектів імператорських наказів, подання доповідних записок імператору і отримання висновків, приймання петицій для імператора, слідкування за складанням історії країни, складання списків принцес крові, придворних дам, буддійського духівництва, послужних і рангових списків, генерального реєстру населення і вираховання податків [6, с. 13].

Важливість Міністерства загальних справ підкреслювалась тісним зв'язком із палацовими справами. Деякі обов'язки міністра дублювали такі посадові особи, як канцлер і віце-канцлер більш високого рангу, ніж міністр. Таке дублювання мало на меті здійснення взаємоконтролю діяльності установ, перешкождало повному зосередженню певної функції в одних руках або в одному відомстві. Тому міністерство загальних справ в основному піклувалося про потреби імператора і палацу, а також було основною ланкою для взаємодії Державної ради й іншими міністерствами [6, с. 14]. У термінових випадках Міністерству центральних справ дозволялося робити необхідні розпорядження, оформлюючи їх указом, але заднім числом.

Для виконання багатьох функцій Міністерство загальних справ мало у своєму складі одне особливе управління (сікі), 6 головних управлінь (рьо) і 3 управління (сі). Наприклад, ліве і праве управління головних вартових – лейб-гвардійців, які вели списки вартових, відповідали за їх атестацію і поведінку, призначали їх на чергування (ст. 5 Кодексу) [8].

З метою організованого зберігання, накопичення й передання інформації існувало архівне управління. У той час багато нових знань отримувалися з Китаю, а тому на рівні Кодексу було

визначено, що архівне управління займається зберіганням китайських класичних творів, рукописів і мап, відповідало за зберігання і перепис буддійських сутр. Крім того, управління відповідало за збирання інформації та приведення в порядок державних хронік, а де-факто було безпосередньо задіяне у створенні писаної історії держави. У складі архівного управління був архів, бібліотека й цех із виробництва паперу [7, с. 113].

У складі Міністерства загальних справ існувало швейне управління, яке відало списками службових принцес, знатних дам і палацового жіночого персоналу і їх атестацією і шило для них формений одяг. Зі встановленням більш тісних зв'язків із Китаєм популярним став одяг китайського зразка. Носіння одягу було чітко регламентовано для осіб імператорської служби. Так, одяг розподілявся на три категорії: парадну мали особи, які мали класи і ранги з першого по п'ятий в особливо урочистих подіях; придворна – повсякденна формена одяг для тих, хто мав класи і ранги; формена, яку носили особи, що не мали класу і рангу, але знаходились у палаці у службових справах. Жіночий одяг складався із нижнього і верхнього одягу. Нижніми були спідниця «футано» (коротка спідниця з бавовняної тканини) і «косімаки» (довга спідниця з більш коштовної тканини, бо виднілася з-під кімоно) У принцес вона була світло-зеленого кольору, у сановниць – світло-голубого. Верхній одяг – кімоно і хаорі (накидка, яка одягалась на кімоно). На кімоно одягався широкий пояс (обі), який обертали навколо талії кілька разів. Обі – головна прикраса жіночого плаття, вироблялася із шовку або парчі з красивим складним візерунком, але поєднання кольорів було особливим для кожного класу або рангу [8].

Справами управління державними школами, проведеннями екзаменів для кандидатів на посади відало Міністерство церемоній (Сикибу-сьо). Міністерство церемоній затверджувало іменні списки чиновників центральних і провінційних цивільних установ, проводило атестацію чиновників, їх призначення, здійснювало записи про придворні ранги, приймало посланців із провінцій із доповідями про службові справи, розглядало справи про спадкові землі відомих чиновників та ін. Міністерству підпорядковувалися 2 головних управління [8, с. 15].

По-перше, управління-училище, яке очолювалося начальником і контролювало проведення екзаменів студентів, а також свят на честь Конфуція. За навчання відповідали викладачі чотирьох

дисциплін: літератури (китайської класичної), китайської мови, каліграфії і математики. По-друге, управління непосадових придворних рангів, що контролювало реєстри придворних рангів осіб, які не мали певних посад, тобто тих, хто не перебував у штаті, і тому вважалися тимчасовими [6, с. 15].

До компетенції Міністерства цивільної адміністрації (Дзибу-сьо) були передані справи, пов'язані з родовими титулами аристократії, спадкуванням, шлюбами осіб, які мали 5-й ранг і вище, похованнями і державним трауром, прийом іноземних послів, вирішення спорів про родоводи та ін.

Міністерству були підпорядковані два головних управління і два звичайних управління. До головних управлінь належали, поперше, музичне управління, що відповідало за музику і танці при палаці, складало списки музикантів, співаків і співачок, здійснювало відбір учнів і слідкувало за їх навчанням. По-друге, управління у справах буддизму та іноземців. Так, одним із найбільш важливих політичних заходів укріплення влади в державі було подальше впровадження буддизму: будувалися монастирі, збільшувалась кількість монахів. Монахи були більш освіченими людьми і могли їздити в інші країни, як правило, у Китай. Монастирі мали значні земельні угіддя, до них приписувалися селяни. Управління було відповідальним за храми, реєстр монахів і монахинь, проведення буддистських релігійних служб, зустріч і прощання з іноземними гостями.

Міністерство народних справ (Мимбу-сьо) контролювало осіб, які були приписані до двору у провінціях, реєстрами осіб, які обкладалися податками, санкціонувало звільнення від податків і здійснювало контроль за трудовими повинностями, розпоряджалося державними рабами і холопами, земельними наділами, в тому числі рисовими полями, мостами, дорогами та ін. Міністерству підпорядковувалися два управління: головне рахункове управління та головне податкове управління.

Так, рахункове управління здійснювало облік подушних податей, що поступали, підношень із провінцій, натуральних викупних внесків (замість особистого відпрацювання), слідкувало за правильністю виконання державного бюджету за доходами і витратами. Податкове управління контролювало надходження рисового податку з провінцій, його зберіганням у коморах, контролювало весь казенний рис [9, с. 16].

Військовою сферою опікувалося Військове міністерство (Хьюбу-сьо), яке складало майнові списки офіцерського складу, проводило їх атестацію, відбір, призначення, присвоєння придворних рангів, начисляло платню військовослужбовцям, опікувалося прикордонною охороною. У підпорядкуванні міністерству знаходилося 5 управлінь і 5 штабів охорони імператорського палацу і палацової території. Наприклад, арсенальне управління – виготовлення зброї, військового спорядження; військово-музичне управління – навчання музикантів гри на флейті і гри на барабанах, питання забезпечення музичними інструментами; корабельне управління слідкувало за станом бойових суден і за їх обладнанням, підрахунком приватних, цивільних човнів і можливістю їх використання у разі війни [6, с. 16–17].

Розслідуванням справ, призначенням покарань, винесенням ухвал займалося Міністерство юстиції (Гьюбу-сьо). Крім того, міністерство переглядало вироки нижніх інстанцій, складало іменні списки «доброго» (рюмін) і «підлого» люду (семмін), вирішувало питання про стягування боргів. При міністерстві працювали судді, які розглядали позови і цивільні справи, кримінальні справи і виносили вироки, слідчі, які проводили розслідування за справами та судові писарі, які відповідали за діловодство. Міністерство не мало права розглядати справи, що стосувалися вельможних родичів і чиновників, які мали п'ятий придворний ранг і вище [7, с. 114]. У складі міністерства працювало два управління: управління стягувань та тюремне управління.

Управління стягувань здійснювало конфіскацію і передачу конфіскованого майна відповідним державним установам, стягування пені і штрафів. Тюремне управління – ув'язнення підслідних до в'язниці, нагляд за примусовими роботами під час ув'язнення, виконання вироків і призначення робіт.

До обов'язків Міністерства фінансів (Окура-сьо) належало спостерігання за прибутками і видатками матеріальних цінностей, які надходили в його розпорядження (золото, срібло, монети та ін.). Міністерство відповідало за міри ваги, довжини і об'єму, встановлювало продажні і закупівельні ціни на товари. У структурі міністерства було 5 управлінь. Ливарне управління слідкувало за виплавою золота, срібла, заліза. Крім того, функціонували господарське, лакувальне, швейне і ткацьке управління.

Останнім у списку міністерств було Міністерство двору (Кунай-сьо), яке слідкувало за надходженнями і видатками

натуральної подушної податі зі всіх провінцій, відправляло вимоги про потреби виробництва тих або інших продуктів для потреб двору, слідувало за казенними рисовими полями.

Влада Міністерства двору поширювалась на одне особливе, чотири головних і 13 звичайних управлінь, які повністю забезпечували функціонування палацу у заготівлі продуктів, виготовленні меблів, забезпеченні ліками (фармацевтичне управління) і т.д. Штатний розклад управлінь, підпорядкованих міністерству двору, виділяється значною кількістю працівників, які мали статус спеціалістів і приписних дворів, що належали до нього [6, с. 19].

Деякі окремих відомств у своїй діяльності були пов'язані з охороною комплексу імператорського палацу. Взагалі фасад палацу був звернений до півночі, звідки для віруючих буддистів сходило «світло Чистої Землі» – обителі Будди. В огорожі палацового кварталу було кілька воріт. Головними були центральні, від яких проходила магістраль, що закінчувалася великими воротами, які були головними входом у місто [3, с. 59]. Для охорони зовнішніх воріт був створений штаб зовнішньої охорони воріт, який здійснював контроль тих, хто проходив, видавав перепустки, контролював охоронців і забезпечував їх зброєю.

Особливу увагу реформатори приділяли чиновництву як стану, що відповідає за проведення державної політики у центрі і на місцях. Однак у процесі реформ повністю відмовитися від концепції чиновництва, вільного від кровноспоріднених зв'язків, не вдалося. Статті закону першого розділу Кодексу детально визначали структуру чиновницького апарату держави, а де-факто фіксували, в сучасному розумінні, табель про ранги, що був невід'ємною складовою частиною державного управління. Кожному рангу відповідала певна посада, що означало неможливість обіймати посаду без володіння рангом [7, с. 106].

Так, на початку табеля про ранги для принців і принцес крові (синно), родичів правлячого імператора по прямій лінії були відведені чотири класи, причому номер класу відображав ступінь спорідненості з імператором. Ті, хто мав клас, призначалися лише на вищі посади. Але на ці ж пости могли призначатися і ті, хто мав вищі ранги. Перші п'ять вищих рангів резервувалися для принців і аристократів – вищих чиновників і розглядалися як ранги придворні. Нижчі ранги – це були рядові чиновники. Кожен із рангів мав ступінь і розряд [6, с. 11–12]. Тобто на законодавчому рівні були обмежені межі імператорської фамілії чотирма ступенями спорідненості.

За молодшими синами імператора й васалами була закріплена одна особливість – ймовірність володіння почесними званнями без обіймання посади. Так, особа користувалася всіма відповідними цій посаді привілеями, але не виконувала функцій [7, с. 108]. Для провінційного чиновництва існувала власна система рангів із 20 ступенів, зведених у 5 рангових категорій.

Питанням підготовки, висування на посаду, надання рангу, призначення, переміщення, підвищення, звільнення чиновників приділялася особлива увага. Як правило, надання рангу передувало призначенню на посаду. За загальним положенням перше надання рангу потребувало успішного завершення курсу в училищі або у школі і високих результатів випускних екзаменів. Вік рядового кандидата на отримання рангу був не менше 25 років, а знатного – не менше 21 року [6, с. 51]. Однак були і виключення з цього правила, так, старший син чиновника, який помер на державній службі, автоматично отримував ранг, нижчий на 3 ранги від батьківського.

Ділові якості кандидатів на посади визначалися одним із чотирьох наукових ступенів, які вони отримували в результаті навчання: ерудити (сюсай), здібні до літературних занять, виконання державних справ; філософи (мьогьо), здібні до філософських, моральних роздумів за конфуціанськими текстами, які гарно засвоїли не менше двох творів китайською мовою; класики (сінсі), здібні до письмової канцелярської роботи, ознайомлені з давньокитайською поетичною антологією і найдавнішим китайським словником; правознавці (мьобо), що здатні до правової діяльності і знають цивільні і кримінальні закони [6, с. 54].

Чиновники, які отримали ранги, були зобов'язані проходити атестаційну перевірку. Якщо перевірка не була пройдена, то чиновника не звільняли, а повертали на попередню посаду, де продовжував враховуватися попередній стаж. Досягнувши 70 років, чиновник отримував право на відставку.

Крім атестацій, перевірок, до чиновників ставилися вимоги щодо володіння необхідними якостями, такими як добродіяння і вірність обов'язку, чистота і щирість, справедливість, старанність і працьовитість. Наприклад, для старшого радника Державної ради основними діловими якостями були уміння давати мудрі рекомендації імператору, чітко передавати його веління, а для цензорів Цензорату – проявляти строгість і неупередженість під час здійснення контролю [9, с. 58].

Матеріальне забезпечення чиновників здійснювалося шляхом виплати платні. Платня була натуральною і у вигляді кормового дарування. Натуральна платня призначалась цивільним і військовим чиновникам центральних установ, так і чиновникам Дадзайфу (особливе намісництво) на островах Ікі і Цусіма. Платня нараховувалася два рази на рік і видавалася як аванс на весняно-літній і осінньо-зимовий період. Однак право на отримання першої платні (весняно-літньої) для чиновника наставало лише після того, як він відпрацював не менше 120 днів, тобто фактично за відпрацьований час. Натуральна платня виплачувалася шовком, шовковою пряжею, полотном, кусковим залізом. Кількість залежала від рангу і посади чиновника [6, с. 62–63].

Більш новою формою оплати було кормове дарування у вигляді права на частину доходів із селянських дворів. Кормове дарування призначалося принцам 1-4-го класів, старшому міністру, лівому і правому міністру, головному державному раднику та іншим вищим посадовим особам. Буддійські храми могли отримувати лише тимчасові кормові дарування за наказом імператора [6, с. 64]. Починаючи з 711 р. платня чиновникам, поряд із тканинами, мотиками, рисом почала виплачуватися і грошима.

Важливим елементом розуміння «правової держави» (ріцурьо кокка) в Японії є функціонування судової влади, невідокремленої від адміністративної. Існувало кілька адміністративно-судових інстанцій – повітове управління, провінційне управління, Міністерство юстиції. Державна рада вважалась апеляційною інстанцією і могла здійснювати перегляд справ.

Нижньою інстанцією вважалося повітове управління, його рішення по справам у вигляді покарання різкими вважалося остаточним. Якщо виносився більш суворий вирок, справа переходила до наступної інстанції – провінційне управління. Вирок провінційного управління був остаточним, якщо був у рамках відправлення на каторгу або термінового заслання (з покаранням палицями). Управління могло надати дозвіл на відкуп від покарання.

Наступною судовою інстанцією було Міністерство юстиції, якщо покарання передбачало вирок про довічне заслання, смертну кару, виключення чиновника зі списків. Якщо Міністерство юстиції погоджувалося з вироком і виносило аналогічне покарання (довічне заслання, смертна кара та ін.), то матеріали надсилалися до Державної ради.

Якщо справа розглядалась у провінції, її повторне розслідування проводилось на місці спеціальним чиновником зі ступенем «правознавець», який мав право припинити справу, але за погодженням з губернатором провінції. Якщо думка чиновника і губернатора не збігалася, то справа передавалася до вищої інстанції – Міністерства Юстиції або Державної ради [6, с. 102].

Судові справи починалися зі слідства, яке майже не відрізнялося від судового розгляду. Заявником або обвинувачем могли бути і казенна установа, і окрема особа. За тяжкими злочинами – державними (окрім заколоту) проводилось «потрійне слідство», яке відрізнялося більшим терміном розслідування, кожне слідство проводилось в окремий день [6, с. 103].

За справами про убивство, грабїж, втеча раба, згвалтування вільної – злочини проти особистості, розслідування проводилося у більш пришвидшеному порядку. Заявника попереджали, що за наклеп він може бути притягнутий до відповідальності. Слідчий-чиновник складав по справі висновок і, якщо було необхідно, затримував обвинуваченого. Але затриманню підлягав і заявник, бо ніс відповідальність за наклеп. Після вироку визначалось, хто є винуватим, і він залишався у в'язниці. Слідчий був зобов'язаний перевірити повноцінність доказів і здійснити «п'ятикратну оцінку» підслідного: його манеру говорити, слухати, колір обличчя, дихання, вираз очей [6, с. 104].

У разі тяжкого обвинувачення, неясності доказів, якщо підслідний відмовлявся говорити, до нього могли застосовуватися тортури. Тортури за весь період слідства у всіх інстанціях не могли застосовуватися більше ніж 3 рази, і між ними мало пройти хоча б 20 днів. Розмір і спосіб застосування знарядь тортур були визначені законом. Отримані показання шляхом тортур протоколювалися і зачитувалися арештованому.

Варіантом скарги або заяви був таємний донос. Від відкритої скарги його відрізняло обвинувачення в державному, суспільному злочині, але таємний донос не міг бути анонімним. Такий донос потрібно було подавати старшому чиновнику до установи. Особа, яка подала донос, попереджалась про відповідальність за наклеп і перевірялася достовірність заявленого факту.

Для певних категорій осіб арешт супроводжувався додатковими умовами. Так, осіб 5-го рангу і вище могли арештувати за заколот, убивство лише зі спеціального дозволу імператора – санкції.

Отже, під час слідства у в'язниці знаходилися обвинувачений, співники і обвинувач (донощик). Чинovníки вищих рангів не розміщувалися у в'язницю і могли продовжувати нести службу або відвідувати палац. Ті, хто був визнаний винуватим у вчиненні злочину, залишалися у в'язниці для приведення вироку до виконання.

Деякі справи підлягали перегляду у порядку апеляції, коли обвинувачений був родичем імператора, його другом, мудрецем, визнаним талантом, заслуженим діячем, власником 3-го рангу і вище, або не був згодний із винесеним вироком, або у вирощі виявилися підстави для сумніву. У цьому випадку справа обговорювалася на розширеному засіданні Державної ради за участю старших державних радників і міністра юстиції, після чого рада подавала письмову доповідь імператору. Текст смертного вироку в обов'язковому порядку у вигляді петиції подавався на затвердження імператору. Вирок оголошувався у день його виконання.

Вищі адміністративно-судові органи періодично проводили ревізії стану справ, що належали до правосуддя. Слідкували за своєчасністю і правильністю рішень на місцях, здійснювали нагляд за виконанням смертної кари, за дотриманням прав утримання арештантів, за порядком у в'язницях, за умовами життя і праці на каторгах, за правильністю розслідування і відсутністю тяганини, що могло призводити до тривалого утримання обвинувачених у в'язниці.

Японська держава складалася з провінцій, на початку VIII ст. були складені «Записи звичаїв і земель» («Фудокі»), які були географо-етнографічними описами провінцій. Фудокі включали докладний адміністративний поділ провінцій, перерахування і пояснення географічних назв, свідчення про продукти, які вироблялися в провінції, про флору і фауну, місцеві старовинні оповіді і легенди, опис пам'яток.

Деякі з провінцій мали особливий статус. Так, для управління провінцією Сецу, де знаходився великий порт, через яку відбувався зв'язок із новою столицею (Хейдзьо), було створено особливе управління (Сецу-сікі). Особливе управління відповідало за роботу гавані, за прийом посольств із континента і відправку їх до столиці, за підтримку суден і інших засобів морського сполучення. Головне намісництво з місцерозташуванням у провінції Тикудзен (на острові Кюсю) мало ще більш складні функції. Головний намісник провінції

Тикудзен контролював синтоїстські храми, складання подвірних реєстрів, слідкував за настроєм простонароддя, здійснював загальний нагляд за всіма відомствами, за проходженням екзаменів на посаду, за станом рисових полів, за буддистськими храмами, збирав податки, призначав трудову повинність, а головне – відповідав за прийом, розміщення і натуралізацію іноземців, прийняття посольств із континенту і їх відправку до столиці. Головне намісництво об'єднувало під своєю владою 11 провінцій, кожною з яких керував рядовий намісник, що підпорядковувався головному [9, с. 21].

Усі провінції поділялися на чотири розряди: великі, крупні, середні, малі. Провінції очолював губернатор. Функції губернатора великої провінції є типовими і для інших провінцій і відрізнялися лише незначними штатними відхиленнями. Губернатори провінцій (кокусі) відали синтоїстськими моліннями і храмами, подвірними реєстрами, вихованням простолюдинів, заохоченням землеробства і скотарства, наглядом за підпорядкованими установами і державними екзаменами чиновників, розслідуванням справ, збором податків, виконанням трудової і військової повинності, буддійськими храмами і духовництвом [9, с. 22].

Обов'язки губернаторів могли доповнюватися залежно від місцерозташування провінції. Так, дві північні прикордонні провінції – Муцу і Дева, які вели мирні переговори, військові дії з айнами острова Хонсю. Губернатори південних провінцій були зобов'язані обороняти кордони, налагоджувати зв'язки з неяпонськими племенами, натуралізувати іноземців-іммігрантів.

Губернатору провінції виділялась військова частина, яку очолював командир, що був зобов'язаний слідкувати за її озброєнням, проведенням необхідних навчань, розміщенням і інспектуванням підрозділів. Крім того, в кожній провінції була посада одного професора і одного лікаря.

Провінції поділялися на повіти, а повіти поділялися за розрядами (їх було 5) – великі (не менше 16 дворів), крупні (не менше 12 дворів), середні (не менше 8 дворів), малі (не менше 4 дворів) і маленькі (не менше 2 дворів). У повітах призначалися начальники (гунсі), які відповідали за послух і моральний стан всіх, хто в ньому проживав, а також відали повітовими справами. Розряд повітів залежав від кількості дворів (селищ), які входили до нього [9, с. 22].

Двір розглядався як господарська, організаційна, військово-облікова одиниця, і, головне, фіскальний осередок. На чолі двору був голова найстаршої сім'ї – патріарх. Кожні 50 дворів об'єднували в селище на чолі із старшиною. Двори розподілялися на податні і неподатні. Неподатними дворами були родичі імператора, що мали 8-й ранг і вище, юнаки молодші за 16 років, діти осіб 5-го рангу і вище, старі, каліки, тяжкохворі, дружини, наложниці, холопи і раби. Крім того, якщо це каліки і тяжкохворі, то чітко встановлювалися критерії, за якими людина отримувала такий статус.

Для більш легко контролю над дворами встановлювалась система «п'ятидвірки» – об'єднання з п'яти сусідніх дворів, часто пов'язаних узами родинності, сусідства. Члени п'ятидвірки були пов'язані круговою порукою – відповідали за загальний порядок, зобов'язувалися не приймати бродяг і розшукувати своїх втікачів, а до моменту розшуку – обробляти їх землю, нести за них повинності і отримувати доходи.

Чітко регламентувалися положення щодо обов'язкового догляду за людьми похилого віку, інвалідами, тяжкохворими. Бездітним із метою продовження роду і забезпечення старості дозволялося брати приймака відповідного віку з родичів, які були у четвертому і ближче ступені спорідненості. Така дитина набувала всіх прав законного сина і записувалася до списку двору приймального батька.

Велика увага приділялася реєстрації податного простолюду. Реєстрація була обов'язковою, централізованою і подвійною. Так, на основі подвірних списків, які складали голови дворів через повітові і провінційні управління (після перевірки відомостей), у столиці складався генеральний реєстр. На основі реєстру створювалася загальна розкладка податків і повинностей, яка передавалася з центру і доходила до кожного двору. Податкові списки оновлювалися щорічно, а подвірні – раз на шість років [6, с. 34].

До категорії «підлого люду» (семмін) належали двори при імператорських мавзолеях, казенні двори, холопи, казенні раби, приватні раби. Казенні двори і раби щорічно переписувалися відомством, до якого вони були приписані. Тобто законодавство визнавало рабство, володіння рабами давало змогу отримувати додаткову землю. Найбільша кількість рабів перебувала у царському палаці і буддійських храмах, але починаючи з середини IX ст. рабська праця застосовувалася дедалі менше, а використання рабів у землеробстві зовсім припинилося.

Поза становим поділом знаходились японські парії (ета). Вони селились відокремлено, у «надлишкових селах» (амабе, амарібе), мали маленький клаптик землі, менший ніж у селян. Займалися вони переважно ремеслом, обробкою шкіри, що заборонялося буддизмом [3, с. 58].

Держава ріцурьо кокка передбачала чітке регулювання земельних відносин. Земля була державною власністю, але термін «поле» закріплювався в Кодексі і розумівся як поливне рисове, була узаконена одиниця виміру полів (1 тан, а 10 тан = 1 тьо), був визначений розмір поземельного податку.

Незважаючи на загальну державну власність, на території Японії зберігалися приватні земельні наділи. Розмір земельних наділів знаті залежав від титула або посади, яку вони обіймали. До складу таких «привілейованих наділів» входили рангові, посадові наділи, а також наділи, отримані за участь у перевороті Тайка, і даровані імператором землі – найзначніші наділи. Рангові і посадові наділи давалися на строк перебування в ранзі або посаді. Даровані наділи були пожиттєвими. Наділи за заслуги надавалися залежно від заслуг на одне, два, три покоління, а в окремих випадках навіки [3, с. 53].

До наділів знаті приписувалися селянські двори. Число приписаних дворів змінювалося відповідно до рангів. Число дворів, що приписувалися за «заслуги» перед державою, не регламентувалося. Приписані селяни віддавали половину зернового податку до казни, а іншу половину – господарю. Подать і робоча повинність йшли господарю [3, с. 54].

Інша форма раннього земельного володіння – сьоен (сер. VIII – IX ст.) – виникла в результаті підняття нові – цілини, а менша – на основі лісних угідь, які дарувалися церкві як джерело отримання будівельного матеріалу.

Підняття цілини потребувало великих затрат праці і чималих коштів, що могли зробити лише заможні особи. На державному рівні було прийнято рішення про підняття значної кількості цілини і проголошувалось, що особа, яка оброблювала землю, ставала її власником на 2-3 покоління і обкладалась зерновим податком. Цих заходів виявилось замало для підняття цілини, і тому власність на землю для особи проголошувалась вічною (з 743 р.), що стимулювало розвиток нові і сьоенів [3, с. 55], що в майбутньому стало однією з причин занепаду правової держави.

Необроблена земля могла бути отримана або у вигляді дару від імператорського будинка або впливових придворних, або в результаті урядового дозволу на обгородження і підняття цілини. Крім того, земля могла бути придбана шляхом покупки вже обробленої землі в особи, яка її підняла.

Для раннього сьєна характерна проста структура управління, в якій власник особисто слідкував за станом справ, причому часто був одночасно власником і чиновником [3, с. 56]. Підняття цілини почало широко практикуватися, і влада поступово ввела обмеження на отримання таких земель залежно від посади і рангу особи. Однак такі обмеження вже не могли зупинити зростання кількості приватного володіння.

Практикувалась оренда землі, орендна плата вносились до Державної ради. Здати в оренду можна було і подушні, рангові, жалувані землі і освоєну цілину. В оренду могли здавати свої наділи і селяни (садові ділянки) на будь-який строк, а поля – на один рік із дозволу місцевої влади. Поступова орендна плата за землю стала основним доходом держави.

Висновки

Отже, офіційна традиція висвітлення політичної історії Японії розпочався із завойовницького походу Дзимму на острів Хонсю (Ямато), який заклав основи створення майбутньої імперії. Особливістю держави Ямато було особливе становище правителя поряд з іншими патріархальними групами (удзи), які хотіли не стільки зайняти його місце, а набути реальну владу як покровителі або захисники. Тому правитель вважався символом єдності, духовним вождем, реальну ж владу здійснювали удзи, які добивалися її шляхом шлюбних комбінацій або жорсткої боротьби між кланами. Важливу ідеологічну підтримку влада імператора отримала після запровадження буддизму і китайського вчення про правителя.

З часом виникла політична криза, становище роду правителів Ямато стало загрозливим (20-ті роки VII ст.). Такі події призвели до необхідності проведення реформ (Тайка 645 р.), що заклали основи створення правової держави. Однак вирішальна фаза еволюції «ріцурьо» припала на час після смуту року дзинсин (672 р.), яка охопила шість провінцій центральної Японії і була підтримана тими, хто не погоджувався з основними нововведеннями.

Завершення реформаторського періоду відбувалося в опублікуванні кодексів Тайхорьо і Тайхоріцу, які регламентували основні питання адміністративного, цивільного і кримінального права і стали основою для функціонування держави. Держава, яка функціонувала на основі законів, отримала назву ріцурьо кокка, або правова держава, що чітко закріплювала положення здійснення центральної влади, реформування чиновницького апарату і встановлення економічної основи – аграрних відносин.

Якщо звернутися до теорії правової держави, один з її ідеологів писав: «Закон – опора того високого становища, яким ми користуємося в державі, основа свободи, джерело правосуддя: розум, душа, мудрість і сутність держави зосереджені в законах» [10]. Але чи достатньо одного закону для функціонування правової держави? Приклад стародавньої Японії чітко демонструє, що наявність закону – це лише один із необхідних компонентів функціонування правової держави. Але модель правової держави, створеної в Японії у VIII ст. можна зарахувати до азійського типу, вона сформувалася за конкретними культурно-історичними умовами і змогла проіснувати протягом двох століть.

Список використаних джерел:

1. Воробьев М.В. Япония в III – VII вв. Главная редакция восточной литературы. Москва : «Наука», 1980. 342 с.
2. Воробьев М.В. Древняя Япония. Историко-археологический очерк. Москва : Издательство восточной литературы. 1958. 111 с.
3. Кузнецов Ю.Д., Навлицкая Г.Б., Сырицын И.М. История Японии : учеб. для студ. вузов. Москва : Высшая школа, 1988. 432 с.
4. Рабовладельческое и феодальное государство и право стран Азии и Африки / Под ред. А.И. Рогожина, Н.Н. Страхова. Харьков : Вища школа. Изд-во при Харьк. ун-те. 1981. 216 с.
5. История Японии. С древнейших времен до 1868 г. Том 1 / Ответств. ред. Жуков А.Е. Москва : Институт востоковедения РАН, 1998. 659 с.
6. Воробьев М.В. Японский кодекс «Тайхо Еро ре» (VIII) и право раннего средневековья. Москва : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1990. 384 с.
7. Мостіпан О.М. Системоутворювальні елементи структури державного апарату Ямато, зафіксовані в кодексі законів «Тайхорьо» (702-718 рр.). *Гуманітарний часопис*. 2015. № 1. С. 105–115.

8. Свод законов «Тайхоре», 702–718 гг.; I–XV законы / Вступ. статья, пер. с древнеяпон. и ком. К.А. Попова. Москва : Наука, 1985. 368 с.

9. Кожевников В.В. Очерки истории Японии VII – XI вв. Владивосток : Изд-во Дальневосточного университета, 2000. 272 с.

10. Цицерон. Диалоги о государстве и законах. Москва, 1966. 250 с.